

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i> (Șerban Turcuș)	7
<i>Prefață</i> (Ioan Vasile Leb).....	II
<i>Listă de abrevieri pentru reviste și lucrări de referință</i>	17
Introducere.....	19
Capitolul 1. Preliminarii	23
1.1. Sursele.....	23
1.2. Noile curente istoriografice și stadiul actual al cercetărilor	27
1.3. O problemă terminologică	42
Capitolul 2. Paradoxul istoric al Habsburgilor	61
2.1. Imperiu Habsburgic sau Monarhie Habsburgică?	62
2.2. Familia și dinastia înaintea statului	66
2.3. Habsburgii și lumea germană – o relație problematică.....	72
2.4. Monarhia și cele două amenințări ale veacului al XVI-lea	79
Capitolul 3. Reforma în lumea Habsburgilor	87
3.1. Preludiul umanist și așteptările lumii germane	87
3.2. Reforma în provinciile ereditare ale Habsburgilor	96
3.3. Reforma în Austria Superioară și Inferioară – o dispută între suveran și prinți	97
3.4. Neliniști universitare în fața Reformei	102
3.5. Cartea tipărită, marea spaimă a Habsburgilor	109
3.6. Tirolul și simpatia țăranilor pentru anabapțiști	118
3.7. Habsburgii și Reforma de graniță : Stiria, Carintia, Carniola	123
Capitolul 4. Habsburgii și regatul apostolic al Ungariei.....	129
4.1. Preistoria relațiilor dintre Habsburgi și maghiari	129
4.2. Habsburgi, maghiari și otomani în căutarea păcii.....	137
4.3. Ungaria umanistă și declinul catolicismului.....	147
4.4. Vechiul regat apostolic și Reforma glorioasă	151
4.5. Regina Maria și Reforma maghiară.....	163
Capitolul 5. Habsburgii și coroana Sfântului Venceslas.....	169
5.1. Reforma în Boemia.....	172
5.2. Iezuiții și noul reviriment catolic din Boemia	191

5.3. Bilanțul nedefinitiv al secolului al XVI-lea în Boemia	196
Capitolul 6. Pacea de la Augsburg și începutul Contrareformei	203
6.1. Lungul drum spre pacea Reformei.....	204
6.2. O pace confesională sau un armistițiu religios ?	211
6.3. Ideea de toleranță religioasă și confesiunea națională	215
6.4. Monarhia Habsburgică în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, între pacea protestantă și Contrareformă	221
Capitolul 7. Teologia politică a Habsburgilor.....	255
7.1. Habsburgii și Biserica	256
7.2. Habsburgii și teologia tridentină	266
7.3. Habsburgii și teologia moderației	273
7.4. Habsburgii și <i>pietas austriaca</i>	279
Concluzii.....	287
<i>Bibliografie</i>	291

Bogdan Ivanov

REFORMĂ
ȘI CONTRAREFORMĂ
ÎN MONARHIA HABSBURGICĂ
secolul al XVI-lea

Cuvânt-înainte de conf. univ. dr. Șerban Turcuș

Prefață de pr. prof. univ. dr. Ioan Vasile Leb

POLIROM
2020

Universitatea din Viena era o instituție cu o existență legată substanțial de Biserică, atât prin patronajul sub care se afla, cât mai ales prin misiunea ei de a promova și a apăra credința catolică. Printre privilegiile sale principale era și dreptul de jurisdicție ecleziastică, adică dreptul de a-i judeca și a-i condamna pe eretici, dar și acela de a proclama excomunicările¹. Din 1452, avea dreptul de a se pronunța în materie de credință în cazul fiecărui profesor, călugăr sau predicator care activa în oraș și care, în prealabil, trebuia să fie înregistrat la această instituție². În colegiul director al acestei Facultăți intrau și episcopii catolici, ce aveau jurisdicție canonică asupra Austriei Interioare, formând un cerc al patronilor ecleziastici ai acestei instituții teologice și un nucleu de decizie. În acest context și cu tot acest arsenal instituțional, Facultatea de Teologie s-a simțit obligată să uzeze de dreptul său legal împotriva adepților lui Luther și să le ceară acestora să respingă public, prin declarații semnate, învățăturile reformatorului³.

În fața situației neliniștitoare care se profila tăcut la orizontul spiritual al Vienei, partea catolică a încercat impunerea unor măsuri menite să limiteze drastic răspândirea Reformei în Austria. Un rol semnificativ l-a avut teologul catolic Johannes Eck din Ingolstadt, una dintre mințile luminate ale veacului, profund angrenat în disputele publice avute cu Luther pe teme teologice, dar și angajat ferm în efortul de a limita efectele răspândirii noilor învățături în spațiul catolic de limbă germană. A purtat o remarcabilă corespondență cu papi, împărați, episcopi, teologi și universitari cu scopul de a-i determina să ia măsuri împotriva noilor idei teologice care se răspândeau cu repeziciune în țările Europei Centrale. El a uzat de autoritatea și influența lui pentru a impune publicarea Bulei de excomunicare a lui Luther, dar și pentru a mobiliza conștiința publică să se delimiteze de învățăturile teologului german condamnat de papă⁴.

Pentru a opri răspândirea ideilor lui Luther, teologul catolic Johann Eck îi scria la 14 octombrie 1520 lui Johannes Wenzlhauser, rectorul universității din Viena, cerându-i să ia măsuri ca bula papală *Exsurge Domine*⁵ de excomunicare a lui Luther să fie adusă la cunoștința publică a studenților vienezi. Teologul catolic

1. Leopold Senfelder, „University of Vienna”, *The Catholic Encyclopedia*, vol. 15, Robert Appleton Company, New York, 1912, <http://www.newadvent.org/cathen/15421a.htm>.

2. Autoritatea pe care facultatea și-o revenica era aceea a unui tribunal apostolic care se propunea asupra ereticilor: *apostolica autoritate haereticarum pravitate inquisitrix*, Theodor Wiedemann, *op. cit.*, vol. 1, p. 2.

3. A se vedea Rudolf Leeb, Maximilian Liebmann, Georg Scheibelreiter, Peter G. Tropper, *op. cit.*, p. 171.

4. Teologul Johann Eck era și el exponentul unei viziuni catolice asupra Reformei Bisericii, elaborând o doctrină proprie ce viza atât teologia scolastică, disciplina eclezială, cât și autoritatea sinodală. De altfel, una dintre nemulțumirile lui era legată de inoperativitatea instituției sinodale provinciale, ancorată în practica Bisericii primare și care avea rolul de a corecta anumite excese. A se vedea Heribert Smolinsky, „Die Reform der Kirche in der Sicht des Johannes Eck”, în Erwin Iserloh (ed.), *Johannes Eck (1486-1543) im Streit der Jahrhunderte*, Aschendorff, Münster, 1988, p. 158.

5. *Ibidem*, pp. 75-79.

argumenta că textul papal deja fusese făcut public în episcopiile din Meissen, Merseburg și Brandenburg, iar episcopii, principii și universitarii de aici au acționat în sensul recomandărilor suveranului pontif și ale teologului german. Nu este deloc lipsit de importanță și că Eck voia să speculeze același context liturgic important pentru credincioșii catolici și să impună, ca un răspuns pontifical la tezele lui Luther, afișarea publică pe ușile bisericilor a Bulei de excomunicare în ajunul sărbătorii Tuturor Sfinților, din 31 octombrie 1520.

Textul decretului papal trebuia să fie prezentat public studenților, îndemnându-i să nu apere tezele luterane prin lectură, dispută sau scrieri, să le laude, să le învețe sau să le afirme, sub amenințarea unor sancțiuni care puteau ajunge până la excluderea din universitate¹. Ca o consecință cu mare impact, cărțile și tipăriturile luterane urmau să fie predate rectorului și arse în public². Dacă totuși existau cazuri în care aceste tipărituri doreau să fie păstrate de unii teologi și doctori în dreptul canonic, cu scopul de a apăra adevărul dogmei catolice și de a combate tezele luterane, acest lucru putea fi făcut doar cu aprobarea rectorului și a senatului universității. În acest sens, Johann Eck făcea apel la conștiința catolică a rectorului, care trebuia să își asume responsabilitatea în fiecare din aceste cazuri, *in quo conscientiam vestram oneramus*³.

Teologul Johannes Eck a mai trimis scrisori cu un conținut similar și rectorilor universităților din Wittenberg și Ingolstadt, pe 3, respectiv 17 octombrie 1520, cerându-le în linii mari aplicarea acelorași măsuri ca la Viena. În cazul scrisorii trimise la Wittenberg, Eck a folosit o exprimare ceva mai condescendentă, nu fără a sublinia că un refuz al publicării Bulei ar atrage după sine anularea privilegiilor universitare, inclusiv a statutului de universitate oferit de suveranul pontif tânărului centru academic⁴. În cazul Universității din Ingolstadt, răspunsul universitarilor a fost mult mai prompt. Prin toate aceste măsuri și intervenții directe, Eck încerca să definească o metodologie și un set de acțiuni concrete pentru ca aplicarea Bulei papale să aibă efecte imediate în spațiul public și, mai ales, în zona universitară sensibilă.

Toate aceste acțiuni promovate de Eck pentru a opri răspândirea Reformei protestante erau specifice propriei viziuni de tinerețe asupra Reformei Bisericii Catolice.

1. „Mandando eisdem iuxta continentiam Bullae, ne quisquam articulos condemnatos, vel legendo, vel disputando, aut scribendo defendat, laudet, doceat, aut affirmet, sub poenis in Bulla contentis, et Exclusionis ab Universitate” („Conform celor conținute în această bulă, sfătuiește ca nimeni să nu apere, să laude sau să insiste citind articolele condamnate, convingând sau în scris, sub amenințarea sancțiunilor care sunt incluse în această bulă și a excluderii din universitate”), Eck către Universitatea din Viena, Ingolstadt, 14 octombrie 1520 : <http://ivv7srv15.uni-muenster.de/mnkg/pfnuer/Eckbriefe/N111.html>.

2. „Eck către Universitatea din Viena”, art. cit.

3. *Ibidem* („și mai conștient de responsabilitatea noastră”).

4. Textul scrisorii poate fi consultat online la <http://ivv7srv15.uni-muenster.de/mnkg/pfnuer/Eckbriefe/N108.html>.

Pentru a putea răspunde scrisorii, rectorul Johannes Wenzlhauser a trimis textul celor patru facultăți (Filosofie, Medicină, Drept și Teologie), urmând ca fiecare să delibereze prin vot (*mature et digeste deliberantes*) asupra publicării Bulei de excomunicare a lui Luther. La 13 noiembrie 1520, Facultatea de Teologie a hotărât să accepte conținutul Bulei papale și a decis urgentarea măsurilor ca ea să fie acceptată de rector și episcop și, mai apoi, răspândită prin tipar. Prin decanul acesteia, profesorul Johann Trapp, facultatea a cerut ajutorul episcopului Georg și a stabilit un set de măsuri pe care să le ia fie sprijinită de ierarhul catolic, fie independent de acesta. Printre măsurile propuse, toți predicatorii din oraș urmau să fie invitați în fața episcopului să asculte textul Bulei papale, text care va fi ulterior afișat pe ușile tuturor bisericilor din oraș, iar un fragment în limba germană al acestuia trebuia să fie răspândit printre cetățenii orașului. Nu în ultimul rând, măsurile propuse dispuneau ca pamfletele și cărțile luterane ale tipografilor și negustorilor să fie confiscate. Facultatea se angaja să redacteze o lucrare de mici dimensiuni care să prezinte sumar doctrinele lui Luther și condamnările Bisericii¹.

Cu toate acestea, atitudinea Facultății de Teologie a displăcut autorităților universitare (*procuratores, consiliarii et assessores dictam universitatem*), care au condamnat, pe 10 decembrie 1520, abuzurile comise împotriva adepților lui Luther și s-au adresat într-o scrisoare împăratului Carol al V-lea, patronul universității vieneze².

În pofida recomandărilor teologului Eck, rectorul universității vieneze a protestat, atât în nume personal, cât și în numele senatului universitar și al celorlalte organisme, împotriva asumării și publicării solemne ale Bulei de excomunicare a lui Luther și a refuzat să ardă scrierile teologului. În motivația respingerii recomandării de a publica textul sus-menționat se aducea ca argument și poziția altor universități europene, precum cea din Paris (*quae nostra mater est, ad cuius instar nostram Universitatem fundatam esse*), care a refuzat publicarea Bulei, motivând că este o chestiune strict legată de disputele publice personale pe care Luther și Eck le-au avut în Leipzig și nu e de competența universităților să se pronunțe. Universitatea din Paris s-a limitat la a-și exprima punctul de vedere asupra conformității tezelor lui Luther cu învățătura de credință a Bisericii.

Wenzlhauser motiva că și arhiepiscopul de Salzburg a preferat tăcerea în locul unei pronunțări care ar fi destabilizat climatul de echilibru social. Acest refuz era invocat și în spiritul argumentului independenței universitare în fața elementului politic și religios, care a constituit fundamentul cartei universităților din Europa

1. Theodor Wiedemann, *op. cit.*, vol. 1, p. 13.

2. „Protestatio Universitatis viennense, Viennae, 10 Dec. 1520”, în Petrus Balan (ed.), *Monumenta Reformationis Lutheranae ex tabularis secretioribus S. Sedis (1521-1525)*, S. Sedis Apostolicae Typographi, Ratisbonae, 1884, pp. 11-15.

Evului Mediu și pe care și-l revendicau aceste instituții de învățământ¹. În scrisoarea rectorului se mai invoca drept argument și modul în care împăratul Carol Quintul și arhiducele Austriei Ferdinand I au procedat în privința impunerii spre publicare a textului papal de condamnare a lui Luther. Ambii suverani au arătat în primii ani ai crizei luterane o atitudine prudentă, fără să subestimeze importanța unei hotărâri pontificale, dar fără a periclita pacea socială prin acțiuni pripite de condamnare a lui Luther. Suveranul habsburg nu putea calcula efectele pe care decizia de a condamna public erezia luterană le-ar fi putut avea asupra păcii imperiului, fapt pentru care a preferat prudența și moderația, nu fără a-și atrage reproșul aceluiași teolog catolic, un an mai târziu².

Situația s-a schimbat la începutul anului următor, fapt ce a făcut posibil tipărirea Bulei papale în 500 de exemplare, care au fost răspândite în oraș. În răspunsul la protestul universității vieneze, Carol al V-lea a criticat aspru atitudinea echivocă și lipsită de argumente pertinente față de solicitările lui Johann Eck³. Suveranul îi îndemna pe universitari să se angajeze în lupta împotriva luteranismului, dându-le ca exemplu provinciile burgunde, dar și orașele episcopale Mainz, Trier și Köln, în care Bula papală a fost publicată. Uzând de dreptul său de patronat asupra Universității din Viena, suveranul a impus măsuri care trebuiau să ducă la cunoașterea rapidă a condamnării papale și la interzicerea cărților cu un conținut protestant. Numai după multe deliberări și dispute în senatul universitar a putut fi conturată o majoritate care să ia hotărâri în sprijinul ordinului imperial.

Consecvent cu el însuși, dar și cu primele acțiuni pe care le iniția împotriva Reformei în mediul universitar vienez, în anul 1523, teologul Johannes Eck le cerea insistent principilor catolici să ia măsuri aspre împotriva studenților care doreau să studieze la Wittenberg, dar și împotriva profesorilor protestanți. De altfel, controlul universităților era una dintre marile lui preocupări, intuind miza pe care aceste instituții fundamentale o aveau în receptarea și difuzarea noilor idei religioase⁴. Teologul catolic a mers mai departe în critica sa și, într-o scrisoare adresată cardinalului Gasparo Contarini la 13 martie 1540, când a deplâns decadența școlilor catolice, a formulat reproșuri la adresa lui Erasmus și Luther, pe care îi considera vinovați și responsabili pentru „distrugerea universităților germane”, prin studierea în paralel a filosofiei umaniste și a teologiei scolastice. În același timp atrăgea atenția și asupra lipsei de cadre didactice pregătite în universitățile catolice, care să cunoască scrierile sfinților părinți și care să mai poată preda teologia scolastică în adevăratul ei spirit.

1. Jacques Le Goff, Jean Claude Schmitt (ed.), *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, traducere de Denisa Budurcea, Nadia Farcaș, Marius Roman, Mădălin Roșioru, Gina Puică, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 787-788.

2. *Ibidem*.

3. „Responsio Caroli V ad Protestatio Facultatis Vienesae, martio 1521”, în Petrus Balan, *op. cit.*, pp. 16-17.

4. Heribert Smolinsky, „Die Reform...”, art. cit., p. 168.

Dincolo de derularea acestui prim dosar al Reformei în Austria, în care virulența catolică a fost temperată de moderația universitară și prudența unor intelectuali vienezi, putem întrevedea formarea unei anumite simpatii pentru ideile teologului Luther în toate structurile sociale, în special în rândul elitelor. Printre aceștia îl amintim pe guvernatorul Siegmund Graf von Haag¹. Într-un fel aceasta va fi și dominantă secolului, în care efortul ierarhiei și al elitelor catolice de a limita efectele Reformei în spațiul austriac va fi temperat de afirmarea unor simpatii luterane care vor cuceri profund inimile și conștiințele unor importanți lideri, chiar din cercurile monarhiei.

După afirmarea tot mai accentuată a unei polarități confesionale în spațiul Europei Centrale, opțiunile studenților pentru anumite centre universitare tradiționale s-au schimbat în funcție de propriul lor univers confesional. Dacă populația catolică a continuat să frecventeze universitățile din Monarhia Habsburgică, elita nobiliară și cetățenii înstăriți, care au îmbrățișat ideile Reformei, au ales pentru copiii lor universități din Jena, Wittenberg, Leipzig, Heidelberg, Frankfurt an der Oder, Göttingen, Strasbourg sau Utrecht². Evident, Universitatea din Viena a fost profund afectată de această schimbare de opțiune a studenților protestanți și de depopularea ei, drept care a încercat să recupereze acest avantaj apelând la sprijinul suveranului Ferdinand I. Astfel, pentru a opri exodul studenților, regele Ferdinand I a adoptat în 1548 *Codicis Austrieci pars prima et secunda*, un document care reglementa mobilitatea și curricula educațională în favoarea intereselor evidente ale suveranului. În opțiunile studenților, așa cum erau formulate în documentul amintit, puteau intra doar universități precum Freiburg, Ingolstadt și Viena, toate de extracție catolică, limitând-se evident accesul spre centrele universitare protestante³.

Schimbarea se va face în a doua parte a secolului al XVI-lea, când, într-o proporție covârșitoare, universități catolice precum Olmütz, Graz, Viena și, mai târziu, Nagyszombat se aflau sub controlul iezuiților⁴.

3.5. Cartea tipărită, marea spaimă a Habsburgilor

Reforma a însemnat în primul rând o schimbare de limbaj teologic, articulat pe textul Sfintei Scripturi, care putea fi citită în limba vernaculară și care a fost primită cu entuziasm de popor, ale cărui așteptări spirituale erau prea puțin răsplătite de teologia scolastică. Așa se explică impresionantul succes al cărților și pamfletelor luterane, care au transformat Reforma într-o veritabilă confesiune a cărții. În

1. Theodor Wiedemann, *op. cit.*, vol. 1, p. 13.

2. Andreas Pöschek, *op. cit.*, p. 12.

3. *Ibidem*, p. 14.

4. *Ibidem*.

sprijinul acestei noi propovăduiri a Reformei au venit și apariția și dezvoltarea tiparului, care a asigurat răspândirea Bibliei, fapt ce a dus la reșezarea ei în edificiul credinței ca autoritate infailibilă în materie de teologie și viață¹.

În această nouă conjunctură, cartea tipărită a contribuit esențial la răspândirea mesajului Reformei în întreaga Europă, de aceea ea a fost numită pe drept cuvânt „fiică a artei tiparului”². Scriitorul francez Victor Hugo amintea în prefața romanului său *Notre-Dame de Paris* din 1831 de marele serviciu făcut lui Luther de Gutenberg: „Înainte de apariția tiparului, Reforma n-ar fi fost decât o schismă, tiparul a făcut-o revoluție”. Istoricul Mark U. Edwards sublinia că mediul cărții tipărite a devenit un pol de autoritate în materie de dezbateri teologice publice, de interpretare, care de cele mai multe ori scăpau controlului Bisericii, dar care nu erau lipsite de o anumită fascinație³. Astfel se explică de ce mulți tipografi, de altfel buni catolici, s-au angajat activ în editarea și tipărirea de astfel de cărți, pe care le vedeau ca pe o marcă a propriei libertăți în materie de credință.

În această înlănțuire de momente istorice, Gutenberg apare ca precursorul lui Luther⁴. Însuși Luther spunea că „tiparul este cel mai mare și cel mai înalt act al harului divin, prin care se răspândește influența Evangheliilor”, subliniind miza pe care o reprezintă tiparul pentru succesul Reformei, nu doar pentru mințile luminate, ci și pentru oamenii fără o anumită cultură sau cu nivel redus de alfabetizare. Un exemplu în acest sens ni-l oferă o scrisoare din 12 mai 1520, adresată umanistului vienez Joachim Vadian de viitorul episcop al Vienei, Johann Fabri, pe atunci vicar general al Episcopiei de Konstanz⁵. În acest document Fabri vorbește despre impactul major pe care îl are tiparul în răspândirea ideilor Reformei, prin intermediul căruia „tipografiile traduceau din limba latină tot în limba vernaculară și publicau mii de copii, astfel încât nimeni, oricât de analfabet era, nu putea rămâne ignorant în fața tumultului luteran”⁶.

Dar dincolo de toate, această atmosferă s-a datorat unui singur om cu viziune, care a dominat această scenă a tiparului în primele decenii ale secolului al XVI-lea.

1. *Encyclopaedia Universalis*, corpus 19, Paris, 1989, p. 669, col. 2.

2. Nicolae Benga, „Protestantismul și primele tipărituri”, în Ioan Vasile Leb (ed.), *Teologie și cultură transilvană în contextul spiritualității europene în sec. XVI-XIX*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, pp. 156-157.

3. Mark U. Edwards Jr., *Printing, Propaganda, and Martin Luther*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1994, pp. 2, 15. Din cele peste 200 de tipografii din Europa anului 1500, 62 se aflau în Sfântul Imperiu și Elveția, iar marile centre tipografice din lumea germană erau la Köln, Nürnberg, Strasbourg, Basel, Wittenberg și Augsburg. În ceea ce privește orientarea lor confesională, toate centrele tipografice amintite mai sus, în afară de Köln, erau de factură protestantă.

4. Victor Hugo, *Notre-Dame de Paris*, traducere de Gellu Naum, Editura RAO, București, 1996, *passim*.

5. „Johann Fabri către Joachim Vadian, Konstanz, 12 mai 1520”, în Preserved Smith (ed.), *Luther's Correspondence*, ed. cit., vol. 1, pp. 318-320.

6. *Ibidem*, p. 320.